

סימן ס

האם אלמנה וגרושה חייבות בכיסוי ראש?

אלול תשע"ו

שאלה:

בנות ישראל, וכפי שנאמר: "אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש, ללא חילוק בין נשואות לרווקות לגרושות ואלמנות. ואכן כך פסק הרמב"ם (הלכות איסורי ביאה פכ"א הי"ז): "לא יהלכו בנות ישראל פרועי ראש בשוק אחת פנויה ואחת אשת איש". וכן פסק גם השו"ע באה"ע (סי' כ"א ס"ב): "לא תלכנה בנות ישראל פרועות ראש בשוק, אחת פנויה ואחת אשת איש".

אשה שהתגרשה באה ושאלה האם מחויבת היא להמשיך ללכת בכיסוי ראש. בשיחה עמה הוסיפה אותה אשה, ששמעה פוסקים המחייבים, אך אינה מבינה את ההיגיון שבהלכה זו, וכי מה ההבדל בינה ובין אישה רווקה, הלא שתיהן פנויות ללא בעל ומה הטעם לחלק ביניהן?

תשובה:

א. מקור הדין של כיסוי ראש לאשה

במשנה בכתובות (בדף ע"ב ע"א) מובא: "ואלו יוצאות שלא בכתובה: העוברת על דת משה ויהודית... ואיזוהי דת יהודית? יוצאת וראשה פרוע".

ומכיוון שמשמעות 'דת יהודית' היא תקנות שתקנו חכמים משום צניעות, שואלת שם הגמ': "ראשה פרוע דאורייתא היא, דכתיב: 'פרע את ראש האשה', ותנא דבי רבי ישמעאל: 'אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש!' ועונה הגמ': "דאורייתא קלתה שפיר דמי, דת יהודית אפילו קלתה נמי אסור".

וביאר רש"י (שם ד"ה אזהרה): "מדעבדינן לה הכי לנוולה מדה כנגד מדה כמו שעשתה להתנאות על בועלה, מכלל דאסור. אי נמי, מדכתיב ופרע מכלל דהוא שעתא לאו פרועה הוה, שמע מינה אין דרך בנות ישראל לצאת פרועות ראש. וכן עיקר".

מדברי תנא דבי רבי ישמעאל משמע לכאורה שהאיסור ללכת פרועות ראש נאמר על כל

ב. דעת הבית-שמואל וסיעתו בדברי השו"ע

דברי השו"ע הנ"ל באה"ע סותרים לכאורה לדבריו באו"ח (סי' ע"ה ס"ב) שכתב בשם הראב"ה (ברכות סי' ע"ז), הרא"ש (ברכות פ"ג סי' ל"ז), האורחות חיים (הלכות ק"ש אות ל"ז) בשם ר"ת, המרדכי (ברכות כ"ד ע"א) והגהות מיימוניות (סוף פ"ג מהלכות ק"ש): "שער של אשה שדרכה לכסות אסור לקרות (ק"ש) כנגדו. אבל בתולות שזרכן לילך פרועות הראש מותר". הרי מפורש כתב שדרך הבתולות ללכת פרועות ראש ללא כיסוי!

ואכן כל נושאי הכלים של השו"ע דנו בסתירה זו וניסו לתרץ את דברי השו"ע.

הבית-שמואל באה"ע (שם ס"ק ה') כתב, דמה שחייב השו"ע באה"ע פנויה בכיסוי ראש – כוונתו רק לאלמנה או גרושה, אבל בתולה מותרת בפריעת ראש (ולפ"ז משמעות הלשון "פנויה" היא מי שהייתה נשואה ונעשית פנויה).

האשה ותנא דבי רבי ישמעאל מכאן הזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרועי ראש, איכא למימר בנשואות קא מיירי."

מפורש בדבריו שבתולה רווקה הולכת בחתונתה פרועת ראש, ואילו אלמנה הולכת מכוסת ראש, כי אסור לה לשנות ממה שהייתה רגילה עד כה. אלא שהקשה השטמ"ק והרי בגמ' בכתובות (דף ע"ב ע"א) מהלשון "מכאן אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרועי ראש" משמע שכל בנות ישראל הלכו בשערות מכוסות ללא יוצא מן הכלל, וזה כולל לכאורה גם בתולות, וא"כ כיצד התירו לבתולה ללכת פרועת ראש בחתונתה? ועל כך מתרץ "איכא למימר בנשואות קא מיירי". וברור שכוונתו לכל מי שהיתה נשואה אף אם עכשיו היא אלמנה או גרושה, דאל"כ הרי סותר את דבריו מהרישא "וכך נוהגים לבתולה ולא לאלמנה" כלומר, אלמנה היתה הולכת עם שיער מכוסה, ולכן ברור שגם בנישואיה השניים תלך עם שער מכוסה. נמצא שדברי השטמ"ק בשם ליקוטי הגאונים, מהווים ראיה לשיטת הבית-שמואל שכתב בדברי השו"ע שחייב "פנויה" בכיסוי ראש חל רק על מי שהיתה תפוסה ונתפנתה, כלומר אלמנה או גרושה.

(ואף כאן היו שרצו להביא ראיה הפוכה, מדכתב השטמ"ק "בנשואות קא מיירי" משמע שדווקא נשואות חייבות לכסות ראשן ולא אחרות, דהיינו לא רווקות בתולות ולא גרושות ואלמנות. ומה שכתב קודם לכן "דכך נוהגים (לפרוע ראש) לבתולה ולא לאלמנה הכוונה שרק בחתונה כך נהגו לכסות לאלמנה את ראשה כדי שלא תגבה מאתיים, אך קודם לכן הלכה פרועת ראש. אך זה דחוק, ולכה"פ אין ראיה מן השטמ"ק, כי אפשר לדקדק

החלקת-מחוקק (שם ס"ק ב') תירץ אף הוא באופן דומה, וכתב ש"פנויה" שהצריכה השו"ע באה"ע כיסוי ראש, הכוונה לבעולה, אבל בתולה אינה צריכה כהגמ' בכתובות (דף ט"ו ע"ב) שהעידה שהבתולה יוצאת וראשה פרוע. תירוץ זה דומה לתירוץ של הבית-שמואל, אלא שהוא מחמיר יותר ומחייב כיסוי לא רק לגרושה ולאמנה אלא אף למי שנבעלה לפני הנישואין. וכן דעת הב"ח.

ובדגול-מרבבה (אה"ע סי' כ"א סעיף ב') מביא ראיה לשיטת הב"ח הב"ש והח"מ מהירושלמי בכתובות (פ"ב ה"א). במשנה שם מובא שכאשר מעידים על כך שאשה יצאה בחופתה בהינומה וראשה פרוע הרי זה סימן שהיתה בתולה וכתובתה מאתיים זו. על כך שואל הירושלמי: שמא בתולה מן הנישואין היא [=אשה שהתגרשה או התאלמנה עוד בטרם נבעלה] ולכן הלכה פרועת ראש, אבל כתובתה אינה אלא מנה? ועונה הירושלמי: "זאת אומרת בתולה מן הנשואין אינה יוצאת וראשה פרוע". ואם בתולה מן הנישואין אסורה לצאת בראש מגולה, ק"ו אלמנה או גרושה שכבר נבעלה. וא"כ הרי ראיה מפורשת שגרושה ואלמנה צריכות לכסות ראשן! (ויש שחלקו על ראיה זו וטענו שרק בחתונה הובילו אותה שראשה מכוסה, להיכר שכתובתה מנה, אך ביום-יום הלכה פרועת ראש. עיין בתשובתנו בסי' ##).

עוד ראיה שהבתולות היו הולכות גלויות ראש, יש להביא מהשיטה מקובצת (כתובות פ"ב דף ט"ו ע"ב ד"ה וראשה פרוע) שכתב בשם ליקוטי הגאונים "וראשה פרוע – פירוש: מגולה, וכך היו נוהגים לבתולה ולא לאלמנה. והאי דאמרינן "ופרע את ראש

א"כ הגמ' מדברת על כיסוי שהיה נוהג מדאורייתא בבנות ישראל, א"כ כיצד ניתן לקחת את אותו לשון הגמ' המובא ברמב"ם ובשו"ע, ולבארו שמדובר במנהג (פחות מדרבנן) שהבתולות הלכו עם שיער אסוף? וזהו דוחק הרבה יותר מדברי הב"ש והח"מ שכתבו שפנויה הכוונה לגרושה או אלמנה או לבעולה.

וע"כ נראה יותר כשיטת הב"ש, הח"מ והב"ח, וכן דעת הפת"ש (אה"ע סי' כ"א ס"ק ב') לדחות דברי המג"א, והדברים מדויקים בלשון השו"ע שכתב באה"ע "פנויה" ובאו"ח כתב "בתולה", כלומר: גרושה ואלמנה חייבות ובתולה לא. וכן דעת החכמת-אדם (כלל כ"ה סעיף ט').

ד. חובת כיסוי ראש לאלמנה וגרושה לפי המנ"א

יש מי שרצה לטעון שלדעת המג"א אף גרושה ואלמנה צריכות ללכת רק בשיער אסוף ולא בכיסוי כי גם הן פנויות. אך לא נראה לומר כן כלל וכלל, כי אם כך היה הדין והמנהג, היה לו למג"א להקשות (על הסוברים "דפנויות דקתני היינו אלמנה") שלא ראינו שנוהגים כן בגרושות ואלמנות, אך לא זו היתה קושייתו, אלא שאמר שדוחק לומר בדברי השו"ע ש"פנויה" זו רק גרושה ואלמנה, כי אם כך היה לו להזכיר זאת במפורש ולא לנקוט בלשון מטעה. ולזה נתכוון בדבריו "ודוחק לומר דפנויות דקתני היינו אלמנה". ואילו על עצם הדין העולה משיטת הב"ש שאלמנה וגרושה חייבות בכיסוי הראש – לא כתב שזהו דבר דחוק, ומשמע שהסכים בזה למעשה עם הב"ש.

וכן משמע מפורש בשו"ת פנים מאירות (סי'

מהרישא שחייבת ומהסיפא אפשר לדקדק שאינה חייבת).

ג. שיטת המנ"א-אברהם ברע"ה השו"ע

המג"א (או"ח סי' ע"ה ס"ק ג') עמד אף הוא על הסתירה בדברי השו"ע, שבאה"ע כתב לא תלכנה בנות ישראל פרוצות ראש אחת פנויה ואחת אשת איש ובאו"ח כתב "אבל בתולות שדרךן לילך פרוצות הראש מותר" (לקרוא כנגדן ק"ש), וכתב המג"א: "ודוחק לומר דפנויות דקתני היינו אלמנה דא"כ ה"ל לפרש", ולכן מסיק שאכן באה"ע השו"ע מדבר על כל בנות ישראל בין נשואות בין בתולות בין אלמנות וגרושות, אלא ששם אין הוא עוסק בחובת כיסוי הראש אלא על איסור ההליכה בשיער פרוצ. לשיטתו "פרוצות ראש" הכוונה לסתירת קליעת השיער, ולכן משמעות דבריו "ולא תלך פרוצות ראש" – הכוונה שלא תלכנה בשיער פזור אלא בשיער אסוף בצמה ובמקלעת וכדו'. אלא שהוסיף דדין זה בפנויה שצריכה לאסוף שערותיה, אינו מדאורייתא, אלא זהו דין דרבנן "שמידת צניעות היא לבתולות שלא לילך כן" (בשיער פזור). ומדאורייתא ('דת משה') חייבת אישה נשואה לכסות ראשה כיסוי מלא.

אך דברי המג"א קשים מאד, שהרי השו"ע והרמב"ם נקטו את לשון הגמ' בכתובות (דף ע"ב כ"א): "לא תלכנה בנות ישראל פרוצות ראש", ושם ודאי מדובר גם על אשה נשואה, שהרי הסוגיא עוסקת בשאלת הפסד הכתובה כשבעלה מגרשה על כך שעוברת על דת יהודית. ושואלת הגמ' "ראשה פרוצ דאורייתא היא? דכתיב 'ופרע את ראשה האשה' – ותנא דבי רבי ישמעאל: 'אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו בפרוע ראש'",

בזנות והרתה, היה כדאי לה לכסות ראשה למנוע בזיונה, שיחשבו שהיא נשואה או גרושה או אלמנה, אך לא יחשבו על זנות.

ואף לגבי בתולה שזינתה לא פטר הפנים-מאירות מכיסוי ראש, אלא רק כתב שאין לכפות אותה לכסות ראשה. ואולי ס"ל מעיקר הדין כדעת הח"מ, שאף בעולה חייבת בכיסוי ראש, אלא שאין לכפות על כך.

ובלאו הכי, כפי שהבאנו לעיל, דברי המג"א קשים להולמם בדברי השו"ע והרמב"ם, וכן החומרא שהצריך לבתולות ללכת בשיעור אסוף לא התקבלה ברוב קהילות ישראל. וכ"כ המחצית-השקל (או"ח שם) שהמנהג שהבתולות יוצאות לרה"ר בשערות סתורות מקליעתן, וכ"כ המגן-גבורים. וכן הישועות-יעקב (אה"ע סי' כ"א) הוכיח מהשטמ"ק לעיל, שבבתולות אין חילוק בין סתורות לקלועות ו"העולם נהגו להקל ויש להם על מה שיסמוכו". ופוק חזי מאי עמא דבר.

ה. ראיות נוספות להיתר

יש שרצו להביא ראיה שאלמנה וגרושה אינן צריכות לכסות ראשן מהגמ' בכתובות (דף ס"ו ע"ב), המספרת על בתו האלמנה של נקדימון בן גוריון (עיי' רש"י שם ד"ה שפסקו לה חכמים) שהיתה מלקטת שעורים מבין גללי בהמתם של ערביים, וכשחלפה על פני ריב"ז "כיוון שראתה אותו נתעטפה בשערה ועמדה לפניו" הרי שעמדה לפניו עם שיער גלוי?

אחרונים רבים ניסו ליישב גמ' זו. עיין עלי תמר על הירושלמי כתובות (פ"ו ה"א) שכתב, שפרעה ראשה כדי שלא ידעו שהיא יהודייה ובכך הערביים לא ימנעו ממנה ללקט

ל"ה), שנשאל על בתולה שיצא עליה קול שנבעלה והיה רב שרצה לכופה לכסות ראשה, והוכיח עפ"י המג"א דדין כיסוי בפנויה ליכא מדאורייתא, דאם היה מדאורייתא לא יתכן שחכמים היו מתירים לבתולה לילך בחתונתה פרועת ראש, על כרחך שאין זה דאורייתא אלא מנהג שנהגו הבתולות לאסוף שערותיהן, וא"כ לא שייך במקרה זה לכופה אותה לכסות ראשה. שמא תאמר בשביל הכתובה שאם תלך פרועה יחוייב הבעל מאתיים במקום מאה? על כך עונה הפנים-מאירות: "הלא כל הנושא אשה בודק וחוקר אחריה, וכיוון שנתפרסם שזנתה, כל מה שיעשה לה כתובה מדעתו הוא, ורשות בידו להוסיף". ומוסיף הפנים-מאירות "והא דנהגו לכסות ראשה עושים לטובתה שלא תהיה חרפה וגדופה לכל עובר אורח שיראה אותה כריסה בין שיניה וידע שזנתה, אבל היכא שהיא אומרת שלא ניחא בתקנתה כגון דא, שומעין לה".

משמע מדבריו, שרווקה שזינתה אינה חייבת ללכת בכיסוי ראש, משום שהמנהג שרווקות מכסות ראשן הוא דווקא כאשר הן היו הרות, וטובתן תקנו זאת כדי שלא יתפרסם הדבר שהן הרות מזנות. ולשיטתו, אילו היו גרושות ואלמנות פטורות מכיסוי ראש, מדוע רווקה הרה ההולכת גלוית ראש מתפרסם קלונה ברבים שזינתה, והרי שמא התעברה מנישואין ולאחר מכן התגרשה או התאלמנה ולכן הולכת ללא כיסוי ראש? שמא תאמר מפני מכריה שיודעים שלא נישאת ויתגלה קלונה שנבעלה בזנות – לגבי מכריה בלאו הכי לא יועיל כיסוי ראש, שהרי הם יודעים שלא נישאת מעולם! אלא על כרחך שהמנהג היה שגם אלמנות וגרושות היו הולכות מכוסות ראש, ולכן אם רווקה בתולה נבעלה

אחת זו ואחת זו תנשא. ובגמ' (שם) מובא מעשה באישה שבאה ממדינת הים לבית דינו של רבי יהודה, ואמרה שמת בעלה אמרו לה בדרך לבית הדין: "ספדי בעלך, קרעי מאניך, סתרי מזייך", כלומר: קרעי בגדייך וסתרי שערך כדי שתיראי אמינה בעדותך. ומקשה הגמ': וכי לימדו אותה לשקר? ועונה הגמ' שהם סברו כרבנן שבלאו הכי מותרת ונאמנת, אך כדי לצאת ידי דעת ר' יהודה הדריכו אותה לעשות כן. ואילו הייתה אלמנה חייבת בכיסוי ראש, כיצד יעצו לה חכמים לעשות דבר הנוגד את ההלכה? ובש"ת אור לציון (ח"א סי' י"א לגרבי"צ אבא שאול זצ"ל) הוכיח מגמ' זו דמותר לאלמנה לגלות מקצת שערתיה, דמעיקר הדין – דת' משה' – די בכיסוי מקצת הראש, ורק מ'דת יהודית' חייבת אישה נשואה בכיסוי כל הראש. אך באלמנה הקלו והעמידו חכמים את דבריהם על דברי תורה. וא"כ אין ללמוד מהתם היתר לגילוי שיער גמור.

ואף זאת אינה ראייה גמורה, כי אפשר לומר ש"סתרי מזייך" הכוונה לכיסוי הראש בצורה מרושלת, כדרכו של אבל שאינו מקפיד על מראהו החיצוני, אך אין הכוונה לגילוי שיער יותר מהמותר לאשה נשואה, כמובא בגמ' ברכות (דף כ"ד ע"א) שטפח באשה ערוה, ואם כן בגילוי פחות מטפח אין איסור. ודו"ק.

ו. פוק חזי מאי עמא דבר

למרות כל הנ"ל, לא מצאנו בפוסקים ולא בנושאי כליהם היתר לגרושה ואלמנה לילך בלא כיסוי ראש, אדרבה מצינו בב"ח ובבית שמואל ובחלקת מחוקק במפורש דגרושות ואלמנות חייבות בכיסוי.

שעורים מבין גללים בהמותיהם. ועיין בשו"ת כרם שלמה (אה"ע סי' צ"א). ואולי עשתה זאת כדי לכסות על בגדיה שהיו קרועים ובלויים, ואולי מרוב בושה כסתה את פניה בלבד (עיין מאמרו של הרב משה צוריאלי, תחומין ל' עמ' 218 הערה 3).

ושמא הביטוי "נתעטפה בשערה" אין הכוונה שעשתה עיטוף הראש ע"י שערה אלא הכוונה "נתעטפה ב(מקום) שערה" כלומר, עטפה את ראשה בכיסוי ראש כשראתה את ריב"ז. וכנראה שהתכוונה ללקט מגללי הבהמה הסירה את עיטופה שלא יתלכלך, וכשראתה את ריב"ז נבהלה ומיד כיסתה ראשה, וא"כ אדרבה הרי זו ראייה שאלמנה היתה נוהגת לכסות ראשה.

עוד ראייה רצו להביא להיתר, מהגמ' סנהדרין (נח ע"ב) השואלת: "מאימתי התרתה של השפחה שייחדוה לעבד"? והגמ' משיבה "משפרעה ראשה בשוק". כלומר, דרכן של השפחות המיועדות לעבד כנעני היה ללכת כסויות ראש, וכאשר נותק הקשר האישי בינה ובין העבד היו חוזרות ופורעות ראשן. וביאר רש"י (שם ד"ה משתפרע) שאף הנוכריות היו רגילות שלא לצאת בפרוע ראש, אך לא אלמנות וגרושות, ולכן כשהולכת פרועת ראש הרי זה סימן שנתגרשה ומותרת.

אך נראה שאין להביא מכאן ראייה לחיובן של בנות ישראל הגרושות והאלמנות, שהרי ייתכן שבישראל הדין חמור יותר.

עוד ראייה רצו להביא להיתר, מהגמ' יבמות (דף קי"ד ע"ב) דאיתא התם פלוגתא דר' יהודה ורבנן במתניתין, דר' יהודה ס"ל דלעולם אינה נאמנת לומר מת בעלי א"כ באתה בוכה ובגדיה קרועין, וחכמים אומרים

ואף אם היה מקום להסתפק מנין המקור לחיוב, מ"מ בכה"ג אמרינן "כל מקום שהלכה רופפת בידך הלך אחר המנהג" (ירושלמי פאה פ"ז ה"ה), וקחזינן שכל מקום שהקפידו על כיסוי ראש גם גרושות ואלמנות הקפידו בהן, וכך היה המנהג מדורי דורות. ואף האג"מ מגדולי דורנו, שרצה להקל בתנאים מסוימים מאד (ולקמן נביא דבריו), לא חלק שכך נהגו מדורי דורות לחומרא, אלא שסבר שהחיוב הוא מדרבנן, ולא מדאורייתא כאשר איש, אך לא סבר להתיר זאת בסתם.

ז. מדוע החמירו על גרושות ואלמנות לכסות ראשן

אכן יש להבין את טעם הדין המחייב אישה אלמנה וגרושה בכיסוי ראש, והלא כעת היא אישה פנויה!

ונראה, שקשה לומר שחיוב כיסוי ראש לאשה נשואה הוא כדי להרחיק זרים ממנה מפני חומרת איסור אשת איש שדינו שריפה, שהרי הבא על ארוסה עונשו סקילה שחמור יותר, ואפ"ה כתב השטמ"ק (הובא לעיל) במפורש שארוסה מותרת בפריעת שיער, וכן פסק בשו"ת שבות יעקב (ח"א סי' ק"ג) וכן פסק הפת"ש (אה"ע סי' כ"א ס"ק ב'). ואף שיש פוסקים שחלקו וס"ל שארוסה חייבת בכיסוי (שו"ת מהר"י הלוי אחי הט"ז סי' ט' ושו"ת חוות יאיר סי' קצ"ו), כתב השד"ח-חמד (מערכת ד' אות א'): "ויתכן דאם היו הרבנים מהר"י הלוי וחור"י רואים מה שכתב השטמ"ק בשם הגאונים, הוו הדרו בהו, שכן ראוי להיות חוזר ולבטל דעתם נגד דעת הגאונים". וא"כ לא נראה שחובת הכיסוי הוא מפני חומר איסור אשת איש, וכמו"כ לא נראה שזה מטעם היכר, דא"כ אף ארוסה היתה

מצריכה היכר, שיידעו שהיא אינה פנויה. ואם חובת הכיסוי בשיער הוא מפני שיופיה שמור לבעלה בלבד, ומפני זה התירו לפנויה לגלות שיערה כדי שתמצא חתן, א"כ מדוע לא התירו זאת לגרושה ואלמנה, הלא גם הן פנויות הרוצות להינשא?

ואם זו גזה"כ נקבל, אך אם זהו דין מדרבנן (וכך הבין האג"מ שיובא לקמן), א"כ מה הטעם לגזרת רבנן בדבר זה?

וראיתי תשובה של הגרא"ד אורבך שליט"א, אב"ד טבריה (הודפס בספר "ועלהו לא יבול" ח"א, עמ' ע"א), שכתב, שכל דין כיסוי ראש נלמד מאשה סוטה "ופרע את ראש האשה" – מכאן אזהרה לבנות ישראל שלא יצאו פרוצות ראש, והתורה מדברת על בעולה דווקא, שהרי הגמ' אומרת שבעינן שקדמה שכיבת בעל לבועל – וא"כ לא האירוסין והנישואין קובעים את החיוב, אלא הבעילה, והוסיף הגרא"ד שזה מוסבר ג"כ עפ"י פשוטו "שכיסוי השיער הוא הוספת צניעות, והבתולים הם שמירה לאשה על פי טבע, וכשהוסרה השמירה הטבעית צריך לגדור יותר בצניעות". הוי אומר, שאשה שלא נבעלה מעולם, החיה כהלכה בצניעות, צריכה פחות סייגים וגדרים, וע"כ לא חייבו את הרווקות הבתולות בכיסוי ראש, אך אישה שנשאה וכבר נבעלה מרצון, אם ל"ע נתגרשה או נתאלמנה, יש יותר חשש שתפתה לאיש ותתרצה לו, וביחוד כשהיא מקווה להינשא לו בעתיד, וע"כ מצאו חכמים לנכון להוסיף גדר במקום שיש יותר שכיחות לחטא, וע"כ חייבו חכמים כיסוי ראש בגרושה ואלמנה.

ועפ"י דבריו מוסבר שפיר, מדוע חכמים חייבו כיסוי ראש לגרושה ואלמנה. (ולפי

דין מדרבנן מ'דת יהודית, ולא איסור דאורייתא מ'דת משה, וטען שניתן לפרש שאין זה איסור דרבנן אלא מצוות עשה מדרבנן, כהפירוש השני ברש"י בכתובות (דף ע"ב כ"א ד"ה אזהרה), וע"כ יש הבדל בין איסור דרבנן לעשה דרבנן, דאם זה איסור – א"כ אין להתיר אפילו אם תפסיד כל ממונה, אך אם זה עשה דרבנן – על מצוות עשה אין צורך להוציא יותר מחומש מנכסיו, וא"כ להפסיד משרת עבודה הרי זה יותר מחומש מנכסיה, וא"כ הרי היא אנוסה, ולכן ניתן להתיר לה בכה"ג (מטעם ספק דרבנן לקולא, משא"כ באשת איש שזה ספק דאורייתא ולכן צריך לנקוט לחומרא). והוסיף שאולי י"ל שדת יהודית הוא רק מדיני מנהג (אף פחות מגזירת דרבנן), ובמקום הפסד לא נהגו. וסייג שהיתר זה הוא "בצורך גדול כזה".

והוסיף האג"מ (באה"ע ח"ד סי' ל"ב אות ד') שמהאי טעמא יש להתיר ג"כ לאשה צעירה גרושה הרוצה להינשא ולא רוצה שיידעו שהיתה נשואה (ולא שמתכוונת לרמות אלא שלאחר שיפגוש אותה הבחור ותמצא חן בעיניו תספר לו, אך אם יידע מראש שהיא גרושה לא היה נפגש עמה) – לגלות ראשה, שהרי הצורך להינשא אינו פחות מהצורך להתפרנס. אלא שהאג"מ סייג היתרו שם וכתב "אבל צריכה לידע שבמקום שאין לה לחוש, צריכה לכסות ראשה, ולא תהיה מותרת לגמרי בשביל זה".

ובשו"ת יביע אומר (ח"ד אה"ע סי' ג') חלק על האג"מ, וסבר שהואיל וכיסוי ראש הוא איסור עשה ב"קום ועשה" (לפרוע ראשה), אין להתיר דבר זה משום הפסד ממון, ומה שאמרו אל יבזו יותר מחומש, היינו דווקא במצוות עשה ב"שב ואל תעשה". והביא ראיות לדבריו עיי"ש.

טעם זה הוא הדין אף לפנויה שנבעלה מרצון, ואף אם מצאנו פוסקים הנדחקים להתיר בפנויה שנבעלה, זהו משום ביוש וכבוד הבריות, אך טעם זה לא שייך באלמנות וגרושות). ובכך מובן ג"כ הטעם שנהגו קהילות רבות שאין האשה מכסה ראשה עד למחרת חתונתה (לאחר הבעילה), וכפי שכתבנו בתשובה לעיל (סי' ##), ובכך מובן ג"כ כיצד פטרו ארוסה מכיסוי ראש וחייבו גרושה ואלמנה, למרות שהאיסור לבוא על ארוסה חמור יותר מנשואה.

עוד טעם לבאר מדוע חכמים החמירו בגרושה ובאלמנה לחייבם בכיסוי ראש, מצאתי בישועות יעקב (לרבי יעקב משולם אורנשטיין זצ"ל אב"ד לבוב) בביאורו לשו"ע (אה"ע סי' כ"א ס"ק א') דכתב: "דכיון דבעודן נשואות היו מחויבות לכסות שיער ראשן, אסורות שוב לגלותן משום ערוה דהוי כשאר מקומות המכוסים באשה. ורק הבתולות שלא התחילו מעולם לילך בכיסוי ראש, והוי דרכן לגלותן, מותר". דהיינו, כיוון שהגרושה והאלמנה מאז נישואיהן כיסו את ראשן ולא רגילים לראותן בשערן, עבורן פריעת השיער היא כגילוי דבר ערוה, ולכן צריכות להמשיך בכיסוי ראשן.

ח. היתרו של האג"מ לאלמנה ללכת בגילוי ראש במקום הפסד גדול

בשו"ת אג"מ (אה"ע חלק א' סי' נ"ז) נשאל בדבר אשה שנתאלמנה וצריכה לפרנס בניה, ובמקום עבודתה דורשים ממנה לבוא גלוית ראש.

אכן ברור לאג"מ שאשה אלמנה חייבת בכיסוי ראש, ושכך נהגו, ואעפ"כ הוכיח שזה

בתולה (שהתברר שלחתן אין כח גברא) לילך ללא כיסוי ראש כדי למצוא שידוך בן טובים. ודון מינה ואוקמיה באתרין, דאף הסומכים על דברי האג"מ, אין דבריו אמורים אלא במקרים מסוימים בלבד, וא"א להיתלות בדברי האג"מ ולהתיר באופן גורף, ובכל מקרה יש לעשות שאלת חכם בכל מקרה לגופו.

[אכן אותה אשה גרושה ששאלה אותנו (שאינה מיישובנו), השתכנעה להמשיך ולילך בכיסוי ראש, ותוך כמה חודשים זכתה להתארס ולהינשא בנישואין שניים ב"ה, ומאז זכו להיפקד בזרע של קיימא וזכיתי להכניסם תחת החופה. וכששאלתי את החתן האם היה מוכן להיפגש עימה אילו הייתה גלוית ראש, ענה לי, שאילו היה כן היה דוחה את ההצעה על הסף. וזה חיזק את דברינו לעיל שיש לבחון כל דבר לגופו, ולעיתים אדרבא, כיסוי הראש יגביר את סיכוייה למצוא שידוך. ו"שומר מצווה לא ידע דבר רע"].

ט. סיכום

[א.] רוב הפוסקים סבורים שגם אלמנה וגרושה חייבות לכסות את ראשן כפי שעשו בתקופת נישואיהן. כך משמע מפשטות לשון הרמב"ם והשו"ע, וכן פסקו הנו"כ, הב"ת, החלקת-מחוקק, הבית-שמואל, וכן הדגול-מרבבה הפנים-מאירות, השבועות-יעקב, הישועות-יעקב ועוד. וכן משמע מדברי המג"א.

[ב.] מכמה גמרות ניתן למצוא סמך להיתר גילוי הראש לאלמנות וגרושות, אך בכל הפוסקים המובהקים אין מי שהתיר זאת בפירוש, ואדרבא, כתבו לאסור. ובכל מקרה,

מ"מ אף אם נסמוך להקל כאג"מ – אין לך בו אלא חידושו, דהאג"מ היקל במקום של אונס פרנסה שבלא זה לא תשיג עבודה, וכיום בארץ ב"ה, מצב זה נדיר ביותר וכמעט שאינו קיים, וא"כ קשה להתיר על סמך זה. ואף אם נרצה לסמוך על האג"מ לצורך שידוכים, כל זה שייך רק בבחורה צעירה ממש הנמצאת בגיל השידוכים, ששם הכיסוי ראש יכול לפגוע בסיכוייה למצוא בחור שתמצא חן בעיניו. אך באמא לילדים, שגילה הוא מבוגר יותר, נראה שקשה הרבה יותר להסתיר את היותה אם לילדים, וע"כ נראה שקשה לדמות את המקרה שהאג"מ נשאל עליו לנידוננו אנו.

זאת ועוד, במקומותינו, שלצערנו הרב, חלק מהנשים הנשואות אף הן הולכות ללא כיסוי ראש, א"כ גבר הרוצה להיפגש עם אישה שאינה כ"כ צעירה, מסתמא יברר על אודותיה קודם הפגישה, ופריעת ראשה לא תהווה הכרח להיותה פנויה. אמנם עדיין ניתן לטעון שאם תלך ללא כיסוי ראש יקל עליה הדבר למצוא שידוך, שכן יופיה של אישה בשערה. אך אדרבה, מצד שני ניתן לומר סברה הפוכה, שיש גברים המעוניינים בנישואין שניים עם גרושה או אלמנה, ואם תהיה ללא כיסוי יחשוב החתן שאינה נוהגת כדין ויימנע מלהיפגש עמה. וא"כ מניין לומר שפריעת השיער תגרום להגברת הסיכויים שלה להינשא? ושמה ההיפך הוא הנכון? וההיתר של האג"מ לפרוע שיער לצורך הגברת הסיכויים לשידוכין, לא נאמר אלא באשה צעירה גרושה ללא ילדים, וא"כ אין לדמות מילתא למילתא.

ועיין בשו"ת בצל החכמה (ח"ו סי' ת"ס עמ' תקע"א) שהתיר הגר"ש אלישיב זצ"ל לסמוך על האג"מ בגרושה צעירה שנשארה

שלגביהן נחשב הדבר כגילוי מקומות המכוסים בגוף (ישועות יעקב).

[ה.] לדעת האג"מ חוב גרושה ואלמנה בכיסוי ראש אינו אלא מצוות עשה מדרבנן, ולכן במקום דוחק גדול, כגון שאינה מתקבלת לעבודה או שאין באפשרותה להשתדך כל זמן שמכסה ראשה, מתיר לה האג"מ לבטל עשה מדרבנן (כשם שלא חייבים להציא ממון יותר מחומש מנכסיו עבור קיום מצוות עשה), ואף במקרים הנ"ל לא התיר האג"מ לגמרי, אלא רק בזמן עבודתה וכדו'.

והגר"ע יוסף (ביביע אומר) אסר אף בכגון דא, והתיר לאלמנה וגרושה רק לילך עם פאה.

אך יש להדגיש, שהיתר זה של האג"מ, נאמר לגרושה צעירה ובשעת דחק גדולה, וקשה להשתמש בהיתר זה באופן גורף לכל גרושה ואלמנה, ובפרט לגרושה או אלמנה עם ילדים. ולפעמים אדרבה, גרושה או אלמנה שתלך בכיסוי ראש תגביר את סיכוייה להינשא. וע"כ בדברים אלו אין לדמות מילתא למילתא, וע"כ אין לנהוג היתר אלא בהוראת חכם. ויה"ר שיזכו כל מעוכבות השידוך להשתדך בקשר של קיימא, אכ"ר.

הראיות להיתר אינן מוצקות, וניתן לפרכן בנקל. ועל כגון דא אמרינן "כל מקום שהלכה רופפת בידך הלך אחר המנהג", וכך היה המנהג מדורי דורות, שגרושה ואלמנה מכסות שערות ראשן.

[ג.] האור-לציון (לגאון הרב"צ אבא שאול זצ"ל) התיר לגרושה ואלמנה להסתפק בכיסוי ראש כ'דת משה', ולגלות שערותיהן יותר מן השיעור שהותר לנשואה (טפח).

[ד.] כמה טעמים נאמרו לסיבת חוב הכיסוי ראש לגרושות ואלמנות:

א. טעם כיסוי השיער הוא משום צניעות ושמירה מפני זרים, וכל עוד לא נבעלה יש לה שמירה טבעית (בתולין). לכן גרושה ואלמנה ששמירתן הטבעית הוסרה, צריכות לגדור עצמן ביתר צניעות, וע"כ חייבות בכיסוי ראש (הגרא"ד אירבך).

(ואכן ישנן נשים גרושות שחיות עם גבר ללא חו"ק, וטרם נישואיהן הראשונים לא היו מעזות לנהוג כן וד"ל).

ב. מכיוון שגרושה ואלמנה כיסו את ראשן משעת נישואיהן ואין העולם רגילים לראותן פרוצות ראש, אסור להן לחזור ולגלות ראשן לאחר הגירושין או ההתאלמנות, משום